

DEPOPULAREA RURALULUI ȘI EFECTE ASUPRA REȚELEI DE LOCALITĂȚI*

NARCIZA-ADELA NICA

1. PRECIZĂRI CONCEPTUALE REFERITOARE LA FENOMENELE DE DESCREȘTERE A POPULAȚIEI

În decursul istoriei omenirii, atâta timp cât modelul reproductiv era cel ce favoriza reproducerea lărgită a cuplului de părinți, despre evoluția unei populații se putea vorbi, de regulă, în termeni de *creștere*. De aceea, în cazurile accidentale sau conjuncturale de diminuare a numărului unei populații, termenul potrivit pentru a desemna acest fenomen era cel de *descreștere*, care poate sugera că este doar o abatere de la tendința firească, sugerând, totodată, că este ceva temporar și reversibil.

Când însă descreșterea populației devine ea însăși o tendință de durată, se poate vorbi despre *scăderea* populației, un termen care, parcă, anunță pierderea speranței că procesul firesc, biblic de „înmulțire” a populației se va mai relua.

Termenii „descreștere” sau „scădere” comunică numai *sensul* dinamicii populației, respectiv direcția descendentă a efectivului de persoane ce alcătuiesc populația respectivă.

Populația este un ansamblu de persoane supuse unui neîncetat proces de schimbare; ea nu se referă, însă, numai la aspectul cantitativ, ci și la cel structural, deoarece, ca urmare a intrărilor și ieșirilor din fiecare moment (nașteri și imigrări și, respectiv, decese și emigrări) se modifică în permanență structurile pe sexe și pe vârste. Din acest motiv, scăderea unei populații trebuie privită și din alte două perspective:

- a modificărilor structurale permanente care sunt generate de interdependența specific demografică dintre starea populației și fenomenele demografice;
- a implicațiilor în plan social, economic, urbanistic ca urmare a relațiilor reciproce dintre variabilele demografice, pe de o parte și cele sociale, economice, politice pe de altă parte.

Scăderea populației nu trebuie pusă întotdeauna în corelație directă cu apariția și instalarea unor disfuncții în interiorul sistemului demografic și în exteriorul lui.

Atâta timp cât scăderile nu sunt semnificative, echilibrele de bază și capacitatea reproductivă a populației nu sunt afectate. În anumite contexte, scăderea populației poate să aibă chiar efecte benefice asupra colectivităților, contribuind la

* Articolul are la bază un studiu pe aceeași temă realizat în Institutul „Urbanproiect” București, în anul 1994.

eliminarea unui surplus de populație – apreciat fie în raport cu capacitatea de întreținere a unui teritoriu, în general, fie cu capacitatea de ocupare, în special.

Când însă pierderile de populație sunt foarte numeroase și, mai ales, se concentrează în anumite segmente considerate „vitale“ ale sistemului demografic, afectând funcționarea mecanismului ce asigură continuitatea populării unui teritoriu, se poate spune că nu mai este vorba de o simplă scădere a populației ci de o *depopulare*. Astfel, termenul de depopulare are o semnificație mai bogată: el nu exprimă numai *sensul* evoluției populației (diminuare), ci și *efectele* acestei evoluții, semnalând implicit o anumită gravitate a lor.

Definițiile oferite de dicționare cuprind ambele sensuri ale termenului: „a depopula“ este definit ca „a reduce numeric o populație“, dar și „a distruge în mare parte populația unei zone, teritoriu“. Sau, altfel spus, depopularea are un sens larg, desemnând orice descreștere de populație, dar are și un sens restrâns propriu, desemnând un proces involutiv, distructiv al sistemului demografic vizat. Optând pentru sensul restrâns, se poate spune deci că nu orice descreștere a populației poate fi considerată o depopulare. Pentru a vorbi de *depopulare* trebuie să fie întrunite două condiții: scăderea populației să fie semnificativă și tendința de scădere să aibă o manifestare de durată în timp.

Chiar dacă depopularea este identificată și delimitată conform unui criteriu cantitativ (scăderea numărului de locuitori), trebuie subliniat că ei i se asociază un aspect funcțional, semnificând perturbarea echilibrelor demografice, alterarea funcțiilor sistemului demo-socio-economic, adică o „eroziune“ demografică.

Pe fondul unor astfel de precizări teoretice ar trebui plasată controversa privind răspunsul la întrebarea „se poate vorbi despre depopulare în spațiul rural românesc sau numai despre o inevitabilă scădere a populației rurale?“

Opinia noastră este că, în România, pe fondul evoluției specifice a populației rurale într-o societate industrială (aceea de scădere numerică) s-au manifestat, în anumite zone, și adevărate procese de depopulare care au afectat nu numai cantitatea ci mai ales calitatea variabilelor demografice. Căci, despre ce poate fi vorba într-o regiune de câmpie renumită altădată prin comportamentul reproductiv lărgit și structura demografică foarte tânără (județul Botoșani sau Vaslui) care se confruntă în prezent, după ani de emigrare masivă, cu un proces de îmbătrânire demografică severă și dezechilibre demografice majore (proportia populației vârstnice depășește în unele sate 40-50%, populația adultă a scăzut la 40-45% iar cea tânără nu depășește 15%). Sau într-o zonă de munte ca cea a Munților Apuseni (în județele Alba și Hunedoara) unde, pe spații întinse, dominantă structurilor demografice este de tipul: populația vârstnică – peste 50%, populația adultă – 40-45%, iar copiii – între 5 și 10% din totalul populației. Dacă se mai are în vedere că multe din satele din aceste perimetre sunt de talie foarte mică (sub 50 de locuitori și chiar sub 20 de locuitori) și că 35 de sate ale zonei sunt total lipsite de copii, cel mai tânăr locuitor având 15-20 de ani, se poate afirma că dezechilibrele demografice instalate sunt ireversibile, iar micile comunități nu mai sunt viabile; astfel de sate urmează să se „stingă“ într-un viitor apropiat; speranța lor de viață coincide cu cea a ultimilor 10-15 locuitori în vârstă de peste 60 de ani, rămași în sat.

2. DESCREȘTEREA POPULAȚIEI RURALE – TENDINȚĂ MAJORĂ ÎN PERIOADA 1966-1992

În îndelungata existență a poporului român, țărănimea a reprezentat componenta cea mai mare a acestuia. La mijlocul secolului trecut populația rurală reprezenta circa 95% din întreaga populație, iar la începutul acestui secol (în 1912) proporția ei se menținea încă la circa 85%.

În întreaga durată a primei jumătăți a secolului XX tendința de scădere a continuat, dar ritmul ei nu a depășit 0,2% pe an, astfel că, la jumătatea actualului secol, peste 3/4 din populația țării continua să trăiască la sate (76,4% în anul 1948).

În a doua jumătate a secolului, o dată cu instalarea unor noi relații politice și economice, cu vizarea directă asupra vieții satelor (colectivizarea agriculturii și accelerarea industrializării) populația rurală a intrat sub acțiunea unui proces complex de „*respingere* (dinspre sat) – *atracție* (spre oraș)“, al cărui rezultat a fost accelerarea reducerii populației rurale. Viteza a variat în funcție de imperativele politico-economice ale epocii. Între 1956 și 1966 populația rurală s-a redus cu ceva mai puțin de 1% pe an; între 1966 și 1977 descreșterea a continuat, dar ritmul a fost mai lent, de numai 0,5% pe an*. După anul 1977, descreșterea populației rurale s-a accelerat din nou, depășind ritmul mediu de 1% pe an (în unele zone ritmul a fost chiar de 2,0%, 3,0% pe an).

Principalele cauze ale reducerii populației au fost:

– migrația, generată de factori economici (concentrare a industriei și serviciilor și excedent de locuri de muncă în orașe; venituri mai ridicate în activitățile neagricole urbane; obținerea mai ușoară a locuințelor); social-culturali (posibilități de mobilitate profesională și socială; apropierea de serviciile de învățământ, sănătate, cultură; condiții de viață mai ușoară pentru femei);

– schimbări în comportamentul demografic – reducerea fertilității și creșterea mortalității generale.

În decursul unei perioade de 26 de ani (între 1966 și 1992), satele românești au pierdut aproximativ 1/3 din populația lor (având în vedere și sporul natural pozitiv din acest interval).

Dinamica populației rurale este caracterizată de următoarele date, redată în tabelul 1.

Tabelul 1

	Ani de recensământ		
	1966	1977	1992
Populația rurală (mii pers.)	12.883	12.164	10.418
● dinamica	100,0	94,4	80,9
● ritm mediu anual (%)	-0,5	-1,03	
● % din populația totală	67,4	56,4	45,6

O caracteristică a evoluției populației rurale este aceea că reducerea numerică a populației nu s-a concentrat numai în anumite zone ci, cu intensități mai mari sau mai mici, ea a fost qvasigeneralizată în teritoriul rural.

* Acesta a fost influențat de efectele Decretului din 1966 care intervenea pe cale legislativă, în regimul nașterilor, încercând să impună creșterea fertilității.

Evoluția populației rurale a fost totuși, diferențiată pe regiuni și județe; în funcție de dinamica înregistrată în perioada 1966-1992, se pot face următoarele distincții între județe (1966-100,0):

– județe cu populație în creștere ușoară (101,0 - 110,0) – Suceava și sectorul Agricol Ilfov;

– județe cu populația în stagnare sau în scădere ușoară (100,0-91,0) – Dâmbovița, Prahova, Neamț;

– județe cu populația în descreștere moderată (94,0 - 81,0) – Constanța; Gorj, Vâlcea, Argeș; Harghita, Brașov; Galați, Vrancea, Bacău, Iași; Bistrița-Năsăud, Maramureș, Satu Mare;

– județe cu populația în descreștere accentuată (80,0 - 65,0) – restul celorlalte 22 de județe (din totalul de 41 județe).

Se poate spune deci că au existat anumite particularități ale evoluției populației rurale în diferitele provincii ale țării, determinate de caracteristicile tradiționale ale fenomenelor demografice (fertilitate, mortalitate, nupțialitate), de nivelul de dezvoltare economică și socială și de caracteristicile migrației interne și externe pe care a generat-o.

Ca urmare a descreșterii diferențiate pe regiuni s-a produs un dezechilibru în distribuția populației rurale pe teritoriul țării. Populația satelor din Bucovina, Moldova și Muntenia deține o pondere mai mare în populația rurală de azi decât în urmă cu 26 de ani (52,0% față de 49,6%) (vezi tabelul 2).

Tabelul 2

Ponderea provinciilor în populația rurală a țării. Total populație rurală = 100,0

	1966	1992
1. Moldova și Bucovina	23,4	25,0
2. Muntenia	26,0	27,0
3. Dobrogea	3,3	3,2
4. Oltenia	13,6	13,2
5. Banat	7,3	6,5
6. Crișana și Maramureș	7,7	7,6
7. Transilvania	18,7	17,5

Componenta provinciilor: *Moldova* – jud. Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui, Vrancea; *Bucovina* – Suceava; *Muntenia* – Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Prahova, Teleorman, Municipiul București; *Dobrogea* – Constanța, Tulcea; *Oltenia* – Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea; *Banat* – Caraș-Severin, Timiș, Arad; *Crișana și Maramureș* – Bihor, Maramureș, Satu Mare, Baia-Mare; *Transilvania* – Alba, Bistrița-Năsăud, Covasna, Cluj, Harghita, Hunedoara, Sălaj, Sibiu, Brașov.

Deoarece cele trei provincii care și-au sporit ponderea în populația rurală (Bucovina, Moldova, Muntenia) cuprind numai 18 județe din totalul de 41, dar dețin 52% din populația rurală, se poate vorbi de o relativă concentrare a populației rurale în partea de Est și Sud a țării și de accentuarea caracterului rural al acestor zone în raport cu restul teritoriului țării.

Acesta este un prim efect, de ansamblu, al procesului general, de scădere a populației rurale, a cărei intensitate medie a fost de 20% în intervalul 1966-1992.

Studierea procesului la nivelul comunelor relevă adevărata dimensiune a sa, atât sub aspectul extinderii spațiale cât și al intensității manifestării lui. În cifre, acest proces din perioada 1966-1992 este ilustrat astfel:

- în 80% dintre comune populația a scăzut cu cel puțin 1%;
- în 65% dintre comune populația a scăzut cu cel puțin 10%;
- în 45% dintre comune populația a scăzut cu cel puțin 20%;
- în 25% dintre comune populația a scăzut cu cel puțin 30%;
- în 10% dintre comune populația a scăzut cu cel puțin 40%.

Având în vedere că proporțiile calculate nu iau în seamă excedentul natural al populației din intervalul menționat, se poate spune că, în comunele în care scăderile se datorează migrațiilor, pierderile de populație sunt, în mod real, mai mari. Scăderea de 30% este, în realitate, de 40-42%, iar cea de peste 40% este, în realitate, de 55-57%. Avem astfel imaginea „adâncimii” eroziunii demografice în anumite segmente ale rețelei de așezări, echivalentă cu aproximativ 2/3 din populația adultă în vârstă de muncă, iar în circa 10% dintre comune pierderile echivalează chiar cu întreg segmentul de populație în vârstă de muncă.

Astfel de interpretări ne ajută să înțelegem de ce dominantă evoluțiilor populațiilor comunelor în intervalul 1966-1992 a fost reducerea cu 10-39%, indiferent de categoria de mărime a comunei sau zona în care se află. Proporția de 40% nu poate fi, în general, depășită, deoarece aceasta echivalează cu plafonul populației disponibile pentru migrația din cadrul unei colectivități. Atingerea acestei proporții semnalează deja reducerea severă a segmentului de populație de care depinde supraviețuirea demografică și economică a colectivității, trădând, implicit, existența unor grave perturbări ale structurilor și echilibrelor demografice.

Și totuși există mai mult de 250 de comune (10% din total), în care populația s-a redus cu peste 40%, iar în circa un sfert dintre ele (70 de comune) reducerea populației este alarmantă (peste 50%, chiar 60-70%), dispariția fizică a populației lor părând inevitabilă.

Aceste comune formează în teritoriu zone mai întinse sau mai puțin întinse, în care se poate vorbi despre un adevărat proces de depopulare. Astfel de zone, cu aspect insular și dimensiuni variate se regăsesc în zona de munte din județele Hunedoara, Alba, Sălaj, dar și în zona de câmpie (în județele Teleorman, Dolj).

În acest context, trebuie subliniat că, spre deosebire de țările occidentale, în țara noastră, deteriorarea dinamismului demografic a fost mult mai accentuată în zonele joase, de câmpie și șes, decât în zonele de munte. Aceasta deoarece factorii

naturali, de mediu s-au dovedit mai puțin restrictivi în desfășurarea vieții sociale a așezărilor decât s-au dovedit factorii economici, politici, psihosociali.

Despre o creștere a populației rurale se poate vorbi numai în 52 de comune, respectiv 20% din total. Dar creșterea a fost relativ puțin importantă, dacă se are în vedere că, în jumătate din aceste comune, creșterea populației nu a depășit 10% între 1966 și 1992 (adică o medie de 0,3% pe an) și în numai 1/6 dintre ele (80 comune) sporul de populație a depășit 20% (în medie 0,7% pe an).

Creșterea demografică se prezintă sub formă de insule de diferite mărimi. Zonele de creștere au o distribuție în teritoriu diferențiată:

– pe provincii – mai extinse în Muntenia, Dobrogea, Moldova, Bucovina, Maramureș și Estul Transilvaniei și aproape inexistente sau foarte mici în Banat, Crișana și Vestul Transilvaniei;

– pe forme de relief – puține în câmpie și mult mai numeroase în zona subcarpatică și chiar de munte.

Unele comune cu creșteri demografice sunt situate în jurul sau în apropierea unor orașe – mai mari sau mai mici – București, Alexandria, Târgoviște, Timișoara, Cluj sau în zona de influență a unor centre economice (între Galați și Tecuci, între Pitești și Câmpulung Muscel). Altele sunt situate în perimetre ale unor zone economice (industriale sau servicii) ex.: Târgu Cărbunești-Horezu-Govora; Motru-Rovinari-Țicleni (zone carbonifere); Orșova-Băile Herculane și Năvodari-Constanța-Mangalia (zone turistice); Ploiești-Predeal (zonă industrială și de turism); altele sunt zone cu dinamism demografic tradițional – în Moldova: Subcarpații Neamțului și Sucevei și Depresiunea Troțușului; estul județului Bistrița-Năsăud și Nordul Maramureșului.

3. EFECTELE ASUPRA REȚELEI DE LOCALITĂȚI

Este recunoscut că dinamismul demografic este cel mai sintetic și semnificativ indicator al condițiilor de existență a unei colectivități umane. Faptul că dinamismul demografic din ultimele decenii, în mediul rural a cunoscut în general semnul minus (-) denotă agravarea întregului ansamblu de factori ce condiționează viața comunităților rurale (economici, infrastructurali, edilitari, culturali, sociali, familiali etc.).

Ca urmare a acțiunii acestora, mediul rural românesc are o istorie recentă foarte agitată – atât la nivel individual cât și colectiv. Deplasarea indivizilor a căpătat proporții de masă, conducând la cele mai semnificative dislocări de populație din istorie. Rezultatul a fost o semnificativă redistribuire în spațiu a populației țării, o reconfigurare a rețelei de localități – atât rurale, cât mai ales urbane.

Pierderile demografice din mediul rural, pricinuite de emigrație au afectat în special segmentele de populație tânără și matură, lipsind colectivitățile de elementele lor cele mai dinamice, receptive și inventive; acest fapt a avut consecințe puternice asupra vitalității și viabilității așezărilor, implicit asupra relațiilor lor cu alte așezări, asupra rolului pe care acestea le exercită în teritoriu. Scăderea populației, în general, și depopularea, în particular, a condus la devitalizarea unor segmente sau noduri ale

rețelei de localități rurale, la fragilizarea unor fragmente din rețea sau chiar la „fracturi” în rețeaua rurală, prin dispariția – uneori voluntară alteori involuntară – a unor așezări umane (cauzată de fenomene naturale legate de sol, de construcții și amenajări teritoriale ample etc.).

Corelarea intensității scăderilor de populație (între 1966 și 1992) cu categoria de mărime a comunelor (exprimată în număr de locuitori) pune în evidență următoarele particularități:

– scăderea populației a afectat în cea mai mare proporție comunele de talie mijlocie (2 mii - 5 mii locuitori*): 85% dintre comunele de această mărime au descrescut ca populație, față de 60% comune cu reduceri în categoria celor cu peste 10 000 locuitori.

– intensitatea descreșterii demografice a fost, în general, invers proporțională cu talia comunelor: în comunele cu populație sub 2 000 locuitori, mai mult de jumătate dintre reduceri sunt pierderi demografice severe (mai mari de 30%), în timp ce în comunele mari, cu peste 10 000 locuitori, numai 1/5 dintre reduceri sunt foarte accentuate.

Aceste pierderi de populație au determinat schimbări majore în structura pe categorii de mărime a comunelor:

– a crescut de 18 ori numărul celor mai mici comune (cu mai puțin de 1000 locuitori);

– a crescut de 2,8 ori numărul comunelor mici, cu 1 000-1 999 locuitori;

– a rămas relativ constant numărul comunelor medii (între 2 000 și 4 999 locuitori), dominând în continuare această structură;

– comunele mari (5 000-9 999 locuitori) au suferit cele mai semnificative și grave modificări; semnificative, deoarece din comunele acestei categorii de mărime au plecat circa două milioane persoane, iar numărul comunelor s-a redus cu o treime; grave, deoarece comunele de această mărime constituie elementele valoroase ale rețelei de localități rurale, permițând o bună gestionare a teritoriului, o diversificare a activităților economice, o viață socială încheagată; faptul că această categorie de comune, care, în condiții normale, ar trebui să aibă stabilitatea demografică cea mai mare, a fost cea mai afectată de scăderile de populație se datorează situării lor preponderent în zona de câmpie, acolo unde emigrația rurală a fost cea mai intensă;

– comunele foarte mari, cu peste 10 000 locuitori sunt singurele care au sporit, ca număr și ca populație, indiferent de zona geografică în care se găsesc; majoritatea sunt situate în vecinătatea unor orașe importante (București, Iași, Ploiești), iar creșterea lor se datorează orientării populației din alte zone spre teritorii cât mai apropiate de marile orașe.

Redistribuirea populației pe categorii de mărime a comunelor a generat o nouă configurație a rețelei de localități rurale, cu anumite particularități pe zone și regiuni.

În Muntenia și Oltenia, precum și în centrul Moldovei (în județele Ialomița, Giurgiu, Teleorman, Dolj, Vaslui și Botoșani), unde descreșterile demografice au fost

* În toate cazurile este vorba despre categoriile de mărime de la începutul intervalului de analiză – anul 1966.

printre cele mai mari, se constată reducerea varietății dimensionale a comunelor, în special prin scăderea ponderii celor mari. Se manifestă tendința de omogenizare a taliei comunelor în jurul categoriei medii de 3000 locuitori.

În Transilvania și Banatul de Nord, zone în care descreșterile nu au fost atât de intense, dar au fost generalizate, efectele au fost de accentuare a varietății taliei comunelor – prin scăderea ponderii comunelor mijlocii și trecerea lor în categoria celor mici (este cazul județelor Alba, Arad, Hunedoara, dar și a județelor Sibiu, Sălaj, Cluj, Buzău).

Regiunile cele mai vulnerabile la procesul de reducere a populației au fost cele în care predominau comunele mijlocii și mici, cum este situația în Vestul și Sudul Transilvaniei, în Banat și Dobrogea. Chiar dacă descreșterile nu au fost foarte accentuate, totuși comunele mici au devenit predominante, apărând astfel zone lipsite de elemente viabile și polarizante în rețeaua de localități.

Cele mai semnificative scăderi ale populației și modificări ale rețelei de localități s-au petrecut în Banat și centrul Transilvaniei – unde zonele afectate sunt mai întinse – și în Oltenia de Sud, Sudul Munteniei, Moldova de Centru și Nord- Est pe zone mai restrânse, formând insule bine conturate.

Principalele efecte ale scăderii populației asupra rețelei de localități pot fi sintetizate astfel:

- s-au modificat în timp categoriile de mărime a satelor și comunelor;
- unele localități au pierdut rolul conducător sau de centru de influență în sistemul local de așezări;
- unele colectivități locale au pierdut în mare parte sau integral capacitatea de regenerare, riscând să dispară din rețeaua de localități;
- au apărut adevărate „depresiuni demografice“ în care densitatea populației a scăzut sub 30 loc./km² (sunt 500 de comune în care densitatea medie este sub acest nivel) sau chiar sub 20 loc./km².

*

După anul 1992, populația rurală a continuat să scadă în majoritatea județelor țării (cu excepția județelor Bacău, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vrancea și Bistrița-Năsăud). Aceasta înseamnă că problema depopulării rurale rămâne în actualitate și la fel de acută, iar fragilizarea rețelei de localități continuă.

Spațiul rural este, însă, inseparabil de rețeaua de orașe – mici, mijlocii și mari – cu care se află în relații multiple. Astfel, revitalizarea rețelei rurale devine o problemă complexă, dar pentru realizarea ei trebuie focalizat din nou interesul asupra dinamismului demografic.